ЗМІЯ

"...села Шушки й Борки з пущами, гаями, лісами, дібровами, сіножатями, водами, ріками, потоками, з млинами, з данями медовими, житними, овсяними, з землями пашними, бортними, з бояри і слуги путними й панцерними вірному й любому слузі мойому, за те, що в службі для нас не щадив ні горла, ні здоровля, ні майна, Івану Кириловичу Сербулату Московитянину на вічність дарую. В Ковлі дано Р. Б. 1574, февруарія дня второгонадцятого..."

Пергамен зашарудів і скрутився змієм. Червона печать упала важко на стіл. Княгиня Марія Олшанська-Курбська взяла перо, вмочила в інкавсті й перекреслила слова "на вічність". Невправною рукою вивела зверху "до ласки".

Московитянин Сербулат, що слухав читання, сидячи при столі й пильно хапаючи слова української мови, в якій ніяк не міг бути вправним, посміхнувся.

— Чому написала єси, княгине, до ласки? Може, не віриш мені? Княгиня посміхнулася й собі, блиснула рядом дрібних, гострих,

як у куни, зубів. Очі її від полум'я свічок стали зеленаві й таємниче замерехтіли.

— Вашому братові, боярине, не можна насліпо йняти віри. Ви — як ті вужі: вигрій їх за пазухою, вигодуй, а вони вберуться в силу й укусять...

— Ваша милосте, княгине! — скрикнув Сербулат, і рум'янець заграв йому на лиці. — Краєш мені серце такою мовою! Чи ж не пересвідчилася єси, що маєш у мені пахолка й підніжка вірного, як той пес? Всі роки, що я при тобі, одною тільки думкою живу — уздріти тебе. А як уздрю, стою не свій — промінем очей своїх мене засліпиш, красою лиць підіб'єш і тоді

прагну одного — горло тобі своє віддати, у власній крови плавати, або лише тебе лицезріти вічно! Такий є афект мій, а ти мене на учтивости кривдиш. Бо не дбаю о ті волості й багатства. Твоя ласка — наділюй мене ними, не стою о те, але болить мене твоя невіра, що задаєш мені тоє, чого мені, чоловікові учтивому, довести не можеш...

Сербулат казав правду... Ніодин княгинин любчик не був їй такий вірний, як цей русявий московитянин, нащадок казанського царя Едіґера, її малжонка1 князя Андрея Курбського товариш панцирний. Від самого шлюбу її з князем ходив за нею, як притьмарений, зачаклований, сохнув і в'янув, доки не зглянулася на нього і не впустила до спочивальні. Три роки забавлялася ним, три роки, як три дні, пролетіли їм у грішних, таємних любощах. І ніодного дня не було, щоб Сербулат не плазував перед нею, не присягав огня та води допасти, коли того накаже.

Княгиня підвелася й перейшлася покоєм, торкаючи блискучі ма-нелі на руках. її атласовий чорний саян, торочений діямантовою брамою на подолку, тяжка фалшура черленого шарлату2, підшита кунами з есами золотими й шнурами, обсадженими перлами, шаруділи за її кроками. Бліде обличчя її ще видавалося блідішим, сливе зеленаве, оторочене брабанськими форботами.

— Доведеш того, вашмость, не на слові, а на ділі! — мовила перегодя. Коли тоє доконаєш, не тільки Шушки й Борки, але ціла волость Ковельська, Кревська та староство Унітське твоє. Ти знаєш, о чім річу?..

Сербулат здригнувся. Мурашки поповзли його тілом від п'ят до голови. Але зелене обличчя чарувало.

— Мовиш о князю, княгине, — глухо відповів і впер очі в підлогу. Свічка злякано затріпотіла. Крізь лосняковіЗ шибки шугнув вітер.

— Про тирана мого, сторожа проклятого життя мого мовлю, — зашепотіла княгиня. — Повідаю тобі таємну думу ночей моїх безсонних, днів із ним ненависних, запеклих кров'ю...

1 Малжонок — чоловік.

2 Шарлат — багрянець, пурпур.

'* Лоснякові — блискучі.

Сербулат встав і хмурно глянув на княгиню. Жупан ритого оксамиту червоного з позолоченими ґудзами тісно облягав його струнку стать. На перловий московський комір падала гривка русого волосся. Красень був із цього татарчука.

— Року шістдесять четвертого за упевненням і ґлейтом1 його королівської милости, за присягою їх милостей панів рад, до границь Річипосполитої приїхав князь Андрей Курбський-Ярославський, — почав Іван Сербулат, — аз ним нас, панцирних товаришів від кари і люті грізного царя Йоана рятувало горло. Як можу, княгине, навіть тебе милуючи понад життя, лицарське слово лиходійством ламати і простягати на воєвожда свого та друга ратного мерзотно й фортел-но2 руку збройну!..

— Зраднику! — зашипіла княгиня, й обличчя її перетяли гнівні блиски. — Так-то мене милуєш! Так-то слово, князю дане, над любов превозносиш!..

Сербулат застогнав і кинувся до княгині. Він зблід і трясся, ламаючи руки.

— Ваша милосте, наказуй! — прохрипів насилу.

Княгиня Курбська задоволено посміхнулася. Волосся її вороне, як крукове крило, зібране в сітку, золотилося в мигтінні свічок і розповзалося сяйними гадючками. Очі ще більш зазеленіли, уста у півтьмі криваві, сливе чорні, моторошно кривилися. Вона обійняла Сербулата й заговорила дивним хижим шепотом:

— Кордів і стилетів уживають на це. Але не в нас. Треба твердої руки й гострого ока. Не милую цього знадіб'я. Вже волію трутину...

Сербулат затремтів.

— Стара королева Бона знала їх багацько, — шипіла княгиня. — ГІ медик зготовляв знадіб'я — чорну воду з цвіту безіменних рослин гадючих, зірваних опівночі. У нас, Монтовтів, милують чорні ящірки, їх посікти і домішати до риби або до питва — це чинить добре. Але нема вірнішого способу на нелюба, як чари. Хиріє, в'яне, схне і здихає. Ніхто не знає, як і чому. Тільки що я чарів не знаю, не знаю чарів...

Ґлейт — залізний лист, видаваний за феодалізму на вільне подорожування й перебування в певній місцевості. 2 Фортелно — підступно.

Княгиня тоскно зітхнула і хруснула пальцями. Сербулатові здалось, що тіло її крізь тяжкий шкарлат і атлас пече його вогнем.

— Єсть іще один спосіб — знав його доктор Скорина й мужу мому Олшанському відкрив, — промовила княгиня. — Зліпити з воску фігурку на кшталт персуни зненавидженої й проколоти їй шпилькою з каменем-жабиком серце...

"Відьма"! — подумав Сербулат і відсахнувся жасно.

Криваві вуста княгині пашіли. Смарагдовими очима раз у раз перебігали іскорки. І вся стать її пружилася, хвилювалася, немов прагнула злетіти.

— Але на те треба знати заговір... — прошепотіла вона. — Без заговору нічого не вдіємо. Ходімо, вашмость, я тобі щось покажу!

Схопила ліхтар із свічкою, нагло зірвалася й потягла його за собою крізь дверцята в алькові. Темні, круті сходи спадали вдолину. Вдарило сопухом гнилі й плісні. Сербулат добре знав миляновицький замок, але ніколи не сподівався, що з княгининої світлиці є сходи до льохів. Було темно й моторошно, їхні тіні скакали по рапа-вих1 камінних мурах. Щурі шугали під ногами. Кажан метнувся під склепінням і торкнув крилом Сербулатову голову.

— Цих сходів ніхто не знає, — промовила княгиня, — тільки я та майстер Чурко. Але його вже нема...

І всміхнулася загадково.

— Дивись, вашмость, не зрадь мене...

Сходи вперлися в мурована цямрину клітки. Крізь масійське заґратоване віконечко проривався вітер. На долівці лежало залізне кільце.

— Поможи мені, вашмость, — попросила княгиня. — А як відкриємо, посвіти.

— А що там? — лячно глянув на неї Сербулат.

— Побачиш.

Узялися за кільце й шарпнули його. Квадратова плита посунулася і стала сторчма. Чорною прірвою й сопухом ударила в них яма.

— Світи, але не лякай їх! — прошепотіла Курбська і клякнула над отвором, шарудячи шатами.

1 Рапавий — пошерхлий, жорсткий.

Сербулат спустив руку із світлом, але в ту саму мить скрикнув і відсахнувся блідий, мов смерть. Те, що побачив там, було жахливе.

В глибині чорної продовчастої ями кублами кишіли гади і гадючки. Княгиня тихо свиснула, й вони заворушилися на її свист. Кілька їх кадовбів1 витягнули до неї маленькі головки з сонними очицями й засичали. Сичання те пройняло московитина жахом. Переповзаючи одна через другу, звиваючися, кублячись, змії пнялися до отвору, огидливі, потворуваті, страшні.

— Вони сердиті, бо голодні, — промовила княгиня, милуючися видовищем.

Сербулат шарпнув кільце і привалив плиту. Рука його з ліхтарем затряслася, волосся на голові стало сторчма. Княгиня хрипко зареготалася, моторошно відгукнувся її регіт в мурованій кліті.

"Відьма", — подумав удруге Сербулат і кинувся по сходах нагору. Княгиня, підійнявши сукню рукою, йшла за ним, все ще стиха посміхаючись.

Сербулат і в світлиці ще не міг заспокоїтися. Тремтів усім тілом, упавши на стілець.

— Бачив есьм, княгине, багато, — промовив. — Під Великими Лугами, під Вольмаром сам-один на десятьох ішов, перебув єсьм тортури царські

з рук Малюти Скуратова, рвали мені тіло кліщами і палили вогнем, але того страху не зазнав, що сьогодні...

— Не заздрісна єсьм, — мовила княгиня, — тому, хто туди, в мою яму, попаде. Одначе хотіла б бачити, як князь Андрей зо зміями буде цілуватися.

Зареготалася хижо, аж Сербулатові піт виступив рясними краплями на чолі. Знав княгинину жорстоку вдачу, але такого не сподівався. Бракувало йому повітря в цім покої, напоєнім амброю. Здавалося йому, що в шкарлаті її шат і фалдах2 постелі кубляться змії. Шарпнув комір і, схопивши жбан із вином, що стояв на столі, перехилив його душком.

— Ваша милосте! — промовив глухо і слова рвалися йому з горла розжеврілими клаптями. — Заклинаю тебе іменем Господнім, яко же милую Його, Творця, добрість. — Занехай чорного замислу свого, бо чортові воно любе, а не Богові. Тайну мати добре є, але гріху на свою душу, ще й гріху тяжкого, боюся брати, княгине...

— Така твоя вірність, псе? — прошепотіла Олшанська-Курб-ська, й очі її засвітилися злими вогнями. Бліді пальці в сиґнетах' і перстенях здавили один одного в безсилому гніві.

1 Кадовби —тут: тулуби.

2 Фалда — складка.

Сербулат важко зітхнув. На худому обличчі його забігали чорні тіні, жили на вилицях найнялися, як сині шнури. Він ловив руки княгині, щоб їх цілувати, але вона виривала їх погірдливо, не дивлячися на нього.

— Ваша милосте, пробуй моєївірности, як волиш! Скажи повести рать на Турчина, на Московію, на Річпосполиту, — поведу. Скажи: сконай, псе, — і я здохну в ногах твоїх. Ані вогню, ні води не боюся, але

гріха чортівського жахаюся, бо душа моя, і так смердяча, після того віки вічні в ґеєнні каратися буде.

Курбська ворухнула плечима, їй гидко було дивитися на Сербу-лата, який плазував коло неї, а не міг відважитися зняти руку на пана свого.

— Добре кажуть, — посміхнулась вона, — що москвитянин песю душу має. Рабом родився, рабом і здохнеш, вашмосць-бояри-не, не пересидиш холопської натури. Я думала — сокола собі знайшла, а бачу, що плішку2 придбала нікчемну. Марне серце твоє блисне і згасне вмить. Не любиш, а скиглиш, не ненавидиш, а хлипаєш, не прагнеш, а сокотиш, не бунтуєшся, а плачеш... Зайча ти полохливе...

І відсахнувшися від нього з гиддю, не глянувши навіть, вийшла з кімнати.

Іван Сербулат дочовгався до стола, вицідив рештки вина, підпер голову руками і важко задумався.

Княгиня швидко йшла замковими світлицями. Ніодна з них не сяла пишним одягом, скрізь стояли дубові прості столи, звичайні мисники та скрині, тільки стіни, збиті з соснових колод, скрашала князева зброя. Крізь маленькі вікна просвічував місяць і грав на шоломах, на панцирях, на аркебузах і піщалях, на рогатинах і шаблях. Хода її лунала в тиші кімнат.

1 Сигнет (лат.) — перстень з каменем і гербом та ініціалами, що служить за печатку.

2 Плішка — вугор.

Замок спав. Ґанком княгиня вийшла на городню при мурі. На далеких півланках перекликувалися вартові: варт-у-у-й! Десь вили пси і кричав пугач. Темною стіною наступав звідусіль на замок ліс. Було

зимно. Провесна тільки стрічалася з весною. Білий туман уставав над трясовинням і багнищами, і якісь вогники блукали серед нього. Смарагдовий місяць простелив тремтливі довгі смуги на мурі, на луках і на лісах. І здавалося княгині, що вона з місяцем пливе, рине, сповивається в туман, здіймається понад мокляки1 і верхів'я сосон, бачить усе, що діється на землі: як порскає і дметься ропавка2, як пружить кігті кіт і вигинає чорну спину, світячи зеленими очима, як пугач здіймає кошматі крила до лету і полошить кажанів, як скиглять блудні вогні на манівцях, на трясовинні, як спалахує на купі огневиця3, як цілі зграї якихось почварних химер і змор4 летять у срібну, таємничу ніч, шепочуть їй, і ваблять до себе, і непокоять, і кличуть тьмяно, жагуче, немов хотять розпанахати її тремке живе серце, забрати її наге, розпалене тіло на якісь небувалі розкоші, немов визволяють його і тягнуть за собою в дикі мандри...

Княгиня здригнулася — ліворуч від кружґанку5, в невеличкій вежі хтось відчинив вікно. Воно вже давно світилося в темряві непевним вогнем. Там не спав ще Андрей Михайлович Курбський, князь ковельський та ярославський, староста Кревський та Уніт-ський, бесідуючи з юнаком Амврозієм.

Віконце раз у раз спалахувало, мовби в світлиці горіло горно. Чорні тіні снувалися чудернацькими довгими смугами по стінах.

— Чаклують! — прошепотіла княгиня. — Кажуть, що пишуть епістолярії до царя, а насправді якогось червоного лева шукають. Чаклун!

Здригнулась і заскреготіла зубами з люті.

— Він і Сербулата Івашку зачаклував, московитянин проклятий. О, коли б сила, коли б синів моїх сюди, орлів Яна й Андрея — вони б спалили його враз із кодлом його сатанським...

Нараз чийсь гарячий тьмяний віддих. Обернулася прожогом: перед нею стояв Ждан Миронович, ловчий і слуга князів із тутешніх скартабеллів. Обходив саме варту в шоломі із шаблею при боці.

1 Мокляки — болотисте місце.

2 Ропавка — ропуха, жаба.

* Огневиця — горячка.

4 Змора (діал.) — кошмар.

5 Кружґанок — зовнішня галерея, веранда.

Стояв перед нею в однорядці з гвоздикового адамашку, поставний, статний, знехотя накинувши на дуже рам'я риту оксамитну делію1 і рукою тримаючи гарду шаблі. Місяць упав на його молоде, повне обличчя: чорний вус відтіняв пухкі, любашні губи та очі, що кресали полум'я і жерли княгиню.

І в ту мить пригадала собі вона, як ще вчора, підсаджуючи її на коня, коли вони їхали на лови з яструбами, він притулив своє полум'ям пашливе обличчя до її чобота, а сьогодні вранці з улесливою посмішкою лоскотав її своїми котячими, жагливими очима і проймав її гарячим поглядом, коли йшов за нею своєю тихою ходою.

"От цей не побоїться! — майнуло їй в голові. — Це не Івашко Сербулат!"

— Милуєш мене, вашмость Мироновичу? — тихо промовила Курбська, ховзнувши по його обличчі своїми зеленими таємничими очима. — Не бійся, скажи!

Миронович тихо зойкнув і впав їй до ніг. Його вуста впилися в її бліді, зелені при місяці руки, що вилискували туркусами2 і жабиками перстенів.

Обличчя Курбської радісно посміхнулося. Чорні гадючки її волосся знов закублилися, заіскрилися в цілунках холодного місяця. Вона підняла Мироновича й почала шепотіти йому на вухо щось пристрасне та жагуче. Пекла його своїм гарячим віддихом, парила лю-башним, таємним поглядом. Від її шепоту почув він, як кров заклекотіла в ньому, вдарила п'янким вином у голову, а від слів її, що рвалися китягами нелюдської, незнаної йому досі жаги, поповзли здовж плечей іскрясті, моторошні мурашки...

Князь Андрей Михайлович, вигнанець царський, станув у вікні. Суворий і хмурний, в чорній ферязі, битій рисями, дивився в темінь на миляновецькі бори і багна, крізь які рвалася його чорна дума, відлітаючи мстивим птахом туди, на схід, де причаєна лежала під гостроносим чоботом грізного царя його отчизна. Худе, виличасте обличчя князеве, зрізане шрамами і торочене сивиною, запливло хмарами. Люте і похмуре було йому вигнання тут, між людьми тяжкими і негостелюбними, до різних єресей схильними. Про що думав? Може, про Адашева та Сильвестра-попа, про Альону Глинську, царицю, замученого катами князя Михайла сестру, може, про Максима Грека, про Вассіяна Топорковського, може, про короля Жиг-монта Августа, що в нього ніколи віри не мав, може, про жону свою першу, з дітьми царем у темниці заморену...

"...Аще бо й паче песка морского беззаконія моя, но надіюсь на милость благоутробія Божія — может пучиною милости своея потопити беззаконня моя, якоже і нині грішника мя суща і блудника, і мучителя помилова..>

Пригадав з епістолярії царської.

Зойкнув і відійшов від вікна до Амврозія, стукаючи ґерлиґою. Рани під Казанею, під Шквороною, під Великими Луками й Венденом від стріл вершників Едігерових і лицарів магістра Ливонського докучали навесні.

Проспівали півні.

2 Туркус — тут: бірюза.

1 Делія — довга ведмежа або вовча шуба.

Івашко Сербулат не хотів іти вдруге до льоху: княгиня сказала, що загубила там дорогий перстень з трьома рубінами й діямантом, пропам'ятний, від бабки Олени Полубенської в віно матері княгині записаний.

— Такий страх мене бере, княгине, на думку про ту яму, що вирікся б я не тільки одного перстеня, але і всіх манелів золотих, зап'ястків і завішень перлових, самоцвітних, які тільки є у світі.

— Іди! — суворо сказала княгиня, стиснувши сині вуста. — Завтра князь мене про нього спитає, що йому повім?..

І знов війнуло їм плісню і гнилим сопухом. Знов заплигала свічка по ропавих мурах.

Крізь віконечко сіріло небо, але до світання ще було далеко.

Сербулат обернув до своєї любки перекошене жахом обличчя. Зуби йому лячно клацали.

— Звільни, княгине, — промимрив тремтючи. — Ноги не слухають. Ще ніколи не був єсьм у такім страху...

— Чуєш, іди! — скрикнула княгиня, і він побачив у її очах страшну, непереможну лють. Йому видалося, що чує вії голосі сичання змії.

Обережно зійшов наділ і шукав перстеня, повзаючи на колінах по рапавих плитах. Руки трусилися в нього і хололи, піт крижаними краплями застигав на чолі.

— Нема, княгине, не могла ти його тут згубити...

— Відкриємо плиту, — зимно промовила. — Може, впав ненароком туди...

І з нелюдською силою, небувалою в невісти, потягла за кільце, щоб відвалити плиту.

Сербулат застиг. Змії не ворушилися. Втомлені голодом, спали, скрутившися жахливими чорними клубами, посплітавшись одна з одною в холодних, трупних обіймах.

І в ту мить скоїлося щось страшне: княгиня штовхнула ногою ка-дувб Сербулата, що принишк був над ямою, в чорну безодню гадючого житла, сквапливо завалила плиту і тихо зареготалася.

— Ждане, Ждане! — закликала жагуче і тьмяно.

Ждан стояв у дверях — він бачив усе. Цілунок княгині, що запік його, як пекельний жар, не запалив його блідого лиця. Йому здавалося, що чує зойки нещасного Сербулата, обвитого клубами голодних гадюк.

— Зміє! — прошепотів і кинувся прожогом геть до світлиці, гнаний незбагненним холодним жахом. Але не мав сили шарпнути дверей — чиїсь очі пекли, сверлили і шматували його плечі, його мозок, приковували його ноги дивною млосною неміччю. Коли обернувся, княгиня шарпнула свої важкі шати, передерла їх з нелюдською силою,

білі крила ліонської сорочки і флямського серпанку впали, задзвеніли, розсипалися золоті бранзолєти1, перлові коралі й брабант-ські форботи, і з них, як із морської снігової піни, виринуло тіло княгині, блідорожевого мармуру тіло, що тріпотіло полум'яним промінням, жевріло диким, похмурим щастям і пашіло нелюдською, шаленою жагою.

Ждан Миронович, ловчий князя Курбського, здригнувся і тоді забув про все.

*Бранзолєт — браслет.